

İDARE MERKEZİ
ANKARA, İstanbul Caddesi
Maarif Eminliği yanında

İSTANBUL BÜROSU
İstanbul, Ankara Caddesi
No — 87

HAYAT

Fiatı her yerde 15 kuruş
seneligi, posta ile 7,5 Türk Lirası
(Ecnebi Memleketlere 7,5 Dollar)

Abona ve ilan için İstanbul
bürosuna muracaat edilir
Yazı işlerinin mercii Ankara
merkezidir

Hayata, daima hayata.. Dünyaya daha çok hayat katalım!

— NIETZSCHE—

Cilt: V

Ankara, Mart 14 1929

Sayı: 120

EVLIYA ÇELEBİYE NAZARAN

Hicrî On Birinci Asırda Erzurum

Dördüncü Muradın halefi İbrahim'in saltanatına tesadüf eden (1056) senesinde sultanzade Mehmet paşa azlolunarak yerine defterdar Salih paşa sadarete getirilmişti. Salih paşa hemen, kardeşi Mürteza paşayı vezaretle Bodin valiliğine, kendi hazinedarlığından çıkma İbrahim çelebiyi keزالik vezaretle Bağdat eyaletine tayin ettiği gibi, defterzade Mehmet paşaya da gene vezaretle yeniçeri ağalığına nasbeylemişti. Fakat her nedense defterdarzade Mehmet paşa bu memuriyeti kabul etmedi, bunun üzerine uhdesine Erzurum valiliği tevcih olundu. Defterdarzade de Evliya çelebiyi Erzurum gümrüğüne kâtip ve kendisine müezzınbaşı ve musahip yaptı. Evliya çelebinin Erzuruma seyahatini mucip olan vesile işte budur.

Evliya çelebi (1056) senesi şabanının ilk günü defterdarzade Mehmet paşa ile birlikte İstanbul'dan hareket etti. Evvelâ Gebze, Hereke, Sapanca, Adapazarı, Düzce, Bolu kasabalarına uğradı. Burarlarda gördüklerini kaydetti. Sonra Gerede, Çerkeş, Tosya, Amasya Niksar, Şiran ve İlica'dan gecti, hasılı «yetmiş konakta oturak vererek» defterdarzade Mehmet paşanın maiyetinde Erzurum şehrine vasil oldu.

Defterdarzade Mehmet paşa

Erzurum'da zaman geçirmemeksin işine vaziyet ve Evliya çelebiye sarayında «Tekeli Musafa binasında bir höcre ihsan etti». Evliya çelebi artık bir taraftan paşaya hizmetle beraber gümrükteki vazifesini ifa ediyor, diğer taraftan da vakıt ve fırsat buldukça «ahvali Erzuruma alâkaderil' imkân ittilâ hasıl etmeğe» çalışıyordu. Mesaisine kanunnameleri, defterhane sicillerini tetkik ile başladı. Dolaşarak, görerek şehir ve civarı hakkında malûmat edindi. Nihayet müşahedelerini zapt ile Erzurumun on birinci asırdaki vaziyetini tespote muvaffak oldu.

Evliya çelebi, seyahatnamesinde iptida Erzurumun tarihine temas etmektedir. Ona göre Erzurum, Azerbaycan civarında geniş bir eyalettir. Bazı tarihlerde Erzurumun Nuşirevanîadil tarafından bina edildiğine ait bir rivayet münderiç ise de, bu iddia hakikate tetabuk etmez. Erzurumun asıl banisi Akkoyunlulardan «Erzenbay bin Soktar bin Gündüzbay»dır ki, ecdadı Mahandan hicret ve Ahlât kalesini inşa ederek orada tavattun eylemişlerdir. Osman oğullarının cedleri «Ertuğrul» ve «Süleyman şah» işte bunların neslindendir. «Erzenbay»dan sonra «Uzun Hasan» ın temellük ettiği Erzuruma (866)

• tarihinde Osmanlılarhakim olmuştur.

Evliya çelebinin Erzurum tarihine dair verdiği malûmat buna munhasırdır. Tashiha mühtaç olmasına rağmen biz burada bu malûmatı ne tenkit, ne de ikmal etmek niyetinde değiliz. Maksadımız Erzurumu on birinci asırda Evliya çelebinin gördüğü tarzda göstermektir. Anadolu'daki eski hars merkezleri hakkında fikri tenvire yarayacak her türlü vasıttan mahrum olduğumuza nazaran, bu teşebbüsün her halde müfit ve müsmir olacağı zannındayız.

Evliya çelebi, on birinci asırda Erzurum eyaletinin on iki sancağa münkasem olduğunu kaydettikten sonra Erzurum kalesine mütaallik izahata geçerek diyor ki: Erzurum kalesi, murabba şeklinde olup kefeği taşından iki kat olarak yapılmıştır. Dış ve iç kaleler arasında yetmiş adımlık mesafe mevcut ve dış kalenin etrafı seksen adım arzında ve yirmi zira umkunda hendekle çevrilmiştir. Kalenin Gürcü, Erzincan, Tibriz namlarıyla üç kapısı ve bunlardan, diğerlerinden fazla metin ve müstahkem olan Tibriz kapısı civarında «kesik kule» denilen yüz zira irtifaında bir kule ve tekml kalenin yüz on

kulesi vardır. Kale dahilindeki evlerin adedi bin yedi yüze balığ ve hepsinin üstü toprakla örtülüdür. Erzurumun yetmiş yedi mahallesi vardır. Evleri kâmilen kârgir ve bir kattan ibaretse de, bazı, üç katlı binalara da tesadüf olunur. Umumiyetle bacalar muşambalı ve kapılar keçe kaplıdır. Kalenin haricinde ve şehrin şimal, cenup ve şark taraflarında da binlerce han, ev, dükkân sayılır.

Erzurum'da paşa sarayı, yeni hükûmet dairesi yüz on odayı muhtevi, hamamı, çeşmeleri, divanhaneleri şamildir. Etrafında ahırlar, üzerinde Karakullukçu höcreleri mebni olup meydanında daima cirit oynanır. Hükûmet dairesinin yanındaki mahkemei şer'iyeden mada, Erzurum eyaletinde bulunan vezirlerin yaptırdıkları konaklar zikre şayandır.

Erzurum camileri içinde en eskisi «Ulu cami» dir. Tibriz kapısının iç cihetinde kâin olan Ulu cami, eski tarzda üstü toprakla örtülü ve bir minarelidir. Akkoyunluların inşa ettiği bu cami, tulen ve arzan iki yüzer adım ve murabba şeklindedir. Ulu caminin şarkında ve ittisalindeki «Eski medrese camii» bir rivayete nazaran Akkoyunluların, diğer bir rivayete göre de Uzun Hasanın eseri ve iki minarelidir. Erzurumun mütaaddit muhasaralarından hasara uğramış ve evkafı olmadığından harap olup gitmiştir. Minarelerini tezyin eden çiniler hakikaten san'atkârane ve yüksek kıymeti haizdir. Dördüncü Murat bu camii top imalâthane si haline koymuş ve Evliya çelebi imalâthanenin müteferriatını görmüştür. Paşa sarayı, yeni hükûmet dairesi karşısındaki Mimar Sinanın

şaheseri Lala Mıstafa paşa camii ile Cafer efendi, Gürcü Mehmet paşa camileri de meşhur mabetlerdendir.

Bunlardan başka Evliya çelebi, Erzurumda yetmiş mescit, yüz on ilk mektep, medreseler, darülkura, darülhadis, yetmiş kadar sebil, kezalik yetmiş kadar han, on bir vakıf bekar odası bulunduğunu söylemektedir. Erzurumun sekiz yüz dükkânlı çarşısı, dört kapılı, kârgirkubbeli bir bedesteni, ayrıca saraçhanesi, kazzazları, kuyumcuları, terzileri, sipah pazarı mevcut, terzi ve kuyumcuları san'atlarında mahir ve üstattırlar.

Erzurum ahalisi tendürüst, tenperver, ortaboylu,, zinde ve bahadır adamlardır. Erzurumlular on yaş ile yirmi arasında cidden cazip ve güzeldirler, ondan sonra sakal bırakırlar ve güzellikleri bu suretle bir parça gölgelenir. Vücutları gayet kıllı, kendileri tabiaten halim, halûk, zeki ve sür'ati intikale maliktirler.

Erzurum zenginleri on birinci asırda çuha, samur, ipekli kumaş, âlimler çuha ferace ve halk aba elbise kullanırlardı. Rençberler kebe ve çarık, kadınlar diba, altın, gümüş takye ve ayaklarına kadife çakşır giyerler, sokakta beyaz çarşafıla gezerlerdi.

Senede üç ay Erzurumun havası gayet güzeldir. Suyu iyi, güneşi yakıcıdır. Yalnız kış şiddetli olur, bundan dolayı hububat altmış günde idrak ve cemedilir. Toprağı kuvveli olduğu cihetle bir kile tohuma mukabil seksen kile mahsul alınır. Erzurumun tavuk böreği, çiriş denilen sebzenin böreği, yağlı çöreği, ketesi, viyas şerbeti, abışelesi, bozası leziz ve maruf, bostanları çok, kavunu, karpuzu, lahana ve patlıcanı mebzûldur.

Cirit meydanı pazarbaşı değirmen çayırı, gümüşlükünbet meydanı, Umudum köyü, Abdürrahman gazi tekyesi, gürcü meydanı Erzurumun rağbet bulmuş mesirelerindendir. Mesirelerinde kavak, söğütten başka ağaç yoktur.

Evliya çelebinin ziyaret ettiği zaman Erzurumda hattat Ömer çelebi, Kurtkasap denilen meddah Hamza, karagözcü Kandillioğlu, Diyarbekirli Yahyanın şakirdi hanende Veysi halkın hürmet ettiği, hoşlandığı kimselerdendi.

On birinci asırda Erzurum fevkal'ade ucuzluktu. Fakat kışı şedit ve sürekli olmasına rağmen dağları çıplak ve şehir odunsuzluktan bizar idi. Şehre mahrukat, iki konak uzak yerlerden getirilir, mamafi yerliler bundan istifade edemez, ocaklarında tezek yakardı.

**

Evliya çelebinin Erzurum şehri hakkında, seyahatnemesinde verdiği malûmat bundan ibarettir. Bu malûmattan anlaşılıyor ki, Erzurum on birinci asırda kalabalık, hareketli bir merkezdi. Çarşıları, bedestanları, pazarları, esnafı, camileri, tekyeleri ve daha bunlar gibi müesseselerle bir idare makarrı itthazına lâyıktı. Bu cihet muhakkak olmakla beraber, Erzurumda o asırda fikir hayatının ne mahiyette olduğunu maelesef bilmiyoruz. Evliya çelebi, bir çok hususlarda tafsilâttan içtinap etmediği halde bu bapta eserini sakit bırakmıştır. Yalnız, Erzurumluların Azerî lehçesile konuştuklarını, şukadar ki ilim ve kemal sahiplerinin fasahat ve belâgate itina ettiklerini yazıyorsa da bu kadar az malûmatın on birinci asırda Erzurumdaki fikir hayatına dair bizi tenvire kifayet etmiyeceği aşîkârdır.

MEHMET HALİT